

“การเว้นระยะห่างทางกายภาพ” ในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา:
มาตรการทางกฎหมายที่สัมพันธ์กับผลประโยชน์ อำนาจ และการสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุข
“Physical Distancing” in Ancient Isan-Lanna Laws :
Legal Measures Relating to Interest, Power and Peaceful Society Construction

นิติลักษณ์ แก้วจันดี¹, ภริมย์พร ไชยยนต์²

Nitilak Kaewchandee, Piromporn Chaiyon

(Received: November 11, 2022, Revised: June 2, 2023, Accepted: June 9, 2023)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเป้าหมายหลัก 2 ประการ คือ เพื่อนำเสนอรูปแบบของมาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา และเพื่อค้นหาวัตถุประสงค์ที่อยู่เบื้องหลังการประกอบสร้างมาตรการดังกล่าวโดยวิเคราะห์ผ่านแนวคิดเรื่อง “วัตถุประสงค์ของกฎหมาย” ของรู돌ฟ์ ฟอน เยียร์ริง ผลการศึกษาพบรูปแบบมาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพ 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) มาตรการเว้นระยะห่างระหว่างบุคคล (2) มาตรการเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สิน และ (3) มาตรการเว้นระยะห่างระหว่างการทำกิจกรรมบางประเภทกับบุคคลและสถานที่ โดยมาตรการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาผลประโยชน์และอำนาจของผู้ปกครอง รวมถึงเพื่อสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุขซึ่งเป็นค่านิยมหรืออุดมคติหลักของสังคมอีสาน-ล้านนาขณะนั้น แฝงอยู่เบื้องหลัง

คำสำคัญ: ระยะห่างทางกายภาพ, กฎหมายโบราณ, วัตถุประสงค์ของกฎหมาย

Abstract

This article has two purposes: first, to introduce the formats of physical distancing in ancient Isan-Lanna laws; second, to explore the purposes behind the implementation of such measures. The analysis is based on Rudolf von Jhering's concept of “Purpose of Law”. The

¹ อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์, คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 85 ถนนสกลมารค์ ตำบลเมืองศรีไค อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี 34190, nitilak.k@ubu.ac.th

Lecturer, Faculty of Law, Ubon Ratchathani University, 85 Sathonlamark Road Warin Chamrap District Ubon Ratchathani Thailand 34190, nitilak.k@ubu.ac.th

² อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 85 ถนนสกลมารค์ ตำบลเมืองศรีไค อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี, piromporn.c@ubu.ac.th

Lecturer, Faculty of Law, Ubon Ratchathani University, 85 Sathonlamark Road Warin Chamrap District Ubon Ratchathani Thailand 34190, piromporn.c@ubu.ac.th

study results reveal that the measures of physical distancing could be categorized into three groups: first, inter-personal physical distancing; second, inter-property physical distancing and lastly, person or location physical distancing during certain activities. The actual main purpose of these measures was to maintain the rulers' interests and power as well as to construct a peaceful society, which was the principal value or ideology in ancient Isan-Lanna societies.

Keywords: Physical Distancing, Ancient Laws, Purpose of Law

1. บทนำ

“พวกเราในฐานะสมาชิกของสังคมมักรู้แต่เพียงว่า สังคมบังคับให้พวกเรากระทำการบางสิ่งบางอย่าง แต่พวกเรากลับไม่ทราบถึงเหตุผลหรือวัตถุประสงค์ของการบังคับนั้นเลย ทั้ง ๆ ที่สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มารองรับเนื้อหาของกฎหมายจำนวนมาก”³

การเว้นระยะห่างทางกายภาพ (Physical Distancing) เพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ในปัจจุบัน ตามประกาศกระทรวงสาธารณสุขเรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และมาตรการป้องกันความเสี่ยงจากโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019⁴ เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับสังคม ในฐานะที่กฎหมายเป็นปรากฏการณ์หนึ่ง (Phenomenon) ซึ่งสัมพันธ์ใกล้ชิดกับบริบทและความจำเป็นแห่งยุคสมัย กล่าวคือ เมื่อข้อมูลทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ยืนยันว่า เชื้อไวรัสโคโรนาสามารถแพร่กระจายและติดต่อกันผ่านการสัมผัส ผ่านละอองเสมหะจากการไอ จามและน้ำมูกของผู้ติดเชื้อได้⁵ กรณีดังกล่าวได้กลายเป็นเงื่อนไขและบริบทสำคัญที่ทำให้รัฐต่าง ๆ ทั่วโลกต้องออกมาตรการ (บังคับและขอความร่วมมือ) ให้คนในสังคมเว้นระยะห่างระหว่างกัน 1-2 เมตร เพื่อควบคุมและลดโอกาสการแพร่กระจายของเชื้อโรคไปสู่สังคม

อย่างไรก็ดี การเว้นระยะห่างทางกายภาพไม่ใช่เรื่องใหม่ในระบบกฎหมายของไทย ในทางตรงกันข้าม มาตรการลักษณะดังกล่าวได้แทรกซึมอยู่ในกฎหมายของไทยมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีต (กฎหมายสมัยจารีต) จนถึงปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้น วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายในการออกมาตรการก็มีความแตกต่างกันหลากหลาย ขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ ช่วงเวลาและเงื่อนไขทางสังคมขณะนั้น

³ Rudolf von Jhering, *Law as a Means to an End*, Trans. Isaac Husik, (Boston: The Boston Book, 1913), p. 325.

⁴ ประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และมาตรการป้องกันความเสี่ยงจากโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือโรคโควิด 19 (Coronavirus Disease 2019 (COVID -19)) สำหรับสถานประกอบกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ พ.ศ. 2564, ข้อ 5(3).

⁵ World Health Organization, *Coronavirus disease (COVID-19) questions and answers*, Retrieved January 22, 2021, from <https://www.who.int/thailand/emergencies/novel-coronavirus-2019/q-a-on-covid-19>.

ทั้งนี้แม้จะมีงานที่ศึกษาเกี่ยวกับการเว้นระยะห่างทางกายภาพในระบบกฎหมายไทยอยู่บ้าง อาทิ บทความของสุกิจ สัมฤทธิ์ผ่อง เรื่อง “Social Distancing ในกฎหมายไทย”⁶ ซึ่งมีข้อเสนอว่า การเว้นระยะห่างทางกายภาพหรือทางสังคมเป็นมาตรการทั่วไปซึ่งเป็นที่รับรู้ในระบบกฎหมายของไทย โดยการเว้นระยะห่างในกฎหมายแต่ละฉบับมีเป้าหมายความแตกต่างกันไป เช่น พระราชบัญญัติจราจรทางบก พ.ศ. 2522 การกำหนดระยะห่างของรถ คนเดินถนนและคนขับ มีเป้าหมายเพื่อความปลอดภัยในการใช้รถใช้ถนนร่วมกัน ขณะที่ในพระราชบัญญัติควบคุมเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ พ.ศ. 2551 การกำหนดระยะห่างระหว่างสถานที่จำหน่ายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์กับสถานศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้เพิ่มจำนวนของนักดื่มรายใหม่ ฯลฯ แต่เมื่องานศึกษาดังกล่าว ได้จำกัดขอบเขตการศึกษาไว้เพียงกฎหมายปัจจุบันซึ่งเป็นกฎหมายสมัยใหม่ โดยไม่ได้นำกฎหมายสมัยจารีตของไทยมาวิเคราะห์ร่วมด้วย เช่นนี้จึงก่อให้เกิดคำถามว่า กฎหมายไทยสมัยจารีตรับรู้และได้นำมาตรการลักษณะดังกล่าวมาใช้บ้างหรือไม่ หากมีมาตรการดังกล่าวถูกสร้างขึ้นภายใต้วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายใด

ดังนั้น เพื่อขยายพรมแดนความรู้ในประเด็นดังกล่าว ผู้เขียนจึงได้นำกฎหมายโบราณท้องถิ่นของไทย 6 ฉบับ ได้แก่ (1) หลักคำเมืองร้อยเอ็ด ฉบับวัดพรหมประสิทธิ์ พ.ศ. 2397 (2) หลักคำเมืองสุวรรณภูมิ ฉบับสำเนารูปภาพของหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. 2398 (3) คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เมืองขอนแก่น ฉบับวัดดาวดึงส์ พ.ศ. 2414 (4) หลักคำเมืองภูเขียว ฉบับวัดบัวบาน พ.ศ. 2422 (5) หลักคำเมืองกาฬสินธุ์ (ไม่ปรากฏปี)⁷ และ (6) อาณาจักรหลักคำเมืองน่าน พ.ศ. 2395⁸ มาวิเคราะห์ผ่านแนวคิดเรื่องวัตถุประสงค์ของกฎหมาย (The Purpose of Law) ของเยียร์ริง เพื่อเผยให้เห็นว่าการเว้นระยะห่างทางกายภาพเป็นมาตรการที่แทรกซึมอยู่ในระบบกฎหมายของไทยตั้งแต่สมัยจารีต โดยมีผลประโยชน์ อำนาจและการสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุขแฝงอยู่เบื้องหลัง

โดยบทความนี้ ผู้เขียนแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ (1) แนวคิดเรื่องวัตถุประสงค์ของกฎหมาย (2) มาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพที่พบในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา (3) วัตถุประสงค์ที่อยู่เบื้องหลังมาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพ และ (4) บทสรุป

⁶ สุกิจ สัมฤทธิ์ผ่อง, *Social Distancing ในกฎหมายไทย*, สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2564, จาก <https://www.krisdika.go.th/data/activity/act13738.pdf>.

⁷ เอกสารชั้นต้น (ตัวบทซึ่งปริวรรตแล้ว) ของหลักคำเมืองร้อยเอ็ด, หลักคำเมืองสุวรรณภูมิ, คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เมืองขอนแก่น, หลักคำเมืองภูเขียว และหลักคำเมืองกาฬสินธุ์ ผู้เขียนอ้างอิงจาก ชวนากร จันทนาเวช, *กตหมายโบราณจากเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เอกสารวิชาการลำดับที่ 26 กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, (มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์, 2560).

⁸ เอกสารชั้นต้น (ตัวบทซึ่งปริวรรตแล้ว) อาณาจักรหลักคำเมืองน่าน ผู้เขียนอ้างอิงจาก สรัสวดี อ๋องสกุล, “อาณาจักรหลักคำ (กฎหมายเมืองน่าน)” *โครงการปริวรรตคัมภีร์โบราณและพบสาจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทยกลาง*, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534).

2. แนวคิดเรื่องวัตถุประสงค์ของกฎหมาย

“วัตถุประสงค์ของกฎหมาย” เป็นแนวคิดสำคัญของเยอรมันที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนเรื่อง “วัตถุประสงค์แห่งกฎหมาย” ซึ่งต่อมาได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษในนาม “กฎหมายในฐานะเครื่องมือเพื่อบรรลุเป้าหมาย” โดยงานเขียนนี้มีข้อเสนอหลักว่า กฎหมายไม่ใช่สิ่งสูงสุดและหาได้เป็นวัตถุประสงค์ในตัวเองไม่ หากแต่กฎหมายเป็นเพียงเครื่องมือหรือกลไก เพื่อทำให้วัตถุประสงค์ซึ่งเป็นที่มาของกฎหมายดังกล่าวบรรลุผลเท่านั้น⁹ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เยอรมันได้พยายามชี้ให้เห็นว่ากฎหมายไม่ได้เกิดขึ้นเองลอย ๆ หากแต่กฎหมายมีวัตถุประสงค์บางอย่างในฐานะผู้สร้าง (Creator) เช่นนี้จึงไม่มีกฎเกณฑ์ใดที่ถูกสร้างขึ้นโดยปราศจากวัตถุประสงค์อยู่เบื้องหลัง¹⁰

สำหรับวัตถุประสงค์ของกฎหมายนั้น เยอรมันเห็นว่ากฎหมายล้วนมีผลประโยชน์ (Interest) อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังปรากฏในงานเขียนของเขาว่า ทุกการกระทำของมนุษย์รวมถึงการออกกฎหมาย ล้วนมีผลประโยชน์เป็นเงื่อนไขและองค์ประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้ การกระทำที่ปราศจากผลประโยชน์อยู่เบื้องหลังนั้นถือเป็นเรื่องเหลวไหล¹¹

โดยผลประโยชน์ที่กฎหมายมุ่งปกป้องคุ้มครองนั้นมีความสัมพันธ์กับสิ่งที่เรียกว่า “เงื่อนไขชีวิตทางสังคม” (Conditions of Social Life) ดังเห็นได้จากที่เยอรมันได้ให้นิยามกฎหมายว่า กฎหมายเป็นผลรวมของสภาพเงื่อนไขชีวิตทางสังคมในความหมายอย่างกว้างที่สุด ซึ่งได้รับการคุ้มครองจากอำนาจรัฐผ่านการบังคับควบคุมจากภายนอก¹² ทั้งนี้ ถ้าเงื่อนไขชีวิตทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาหรือตามความจำเป็นแห่งยุคสมัย เช่นนี้ย่อมส่งผลให้ต้องปรับปรุงกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขใหม่นั้น¹³

อนึ่ง แม้เยอรมันจะไม่ได้นิยามความหมายของ “เงื่อนไขของชีวิตทางสังคม” ไว้โดยตรง แต่เมื่อพิจารณาจากความหมายของเงื่อนไขชีวิต (Conditions of Life) ซึ่งเยอรมันใช้เป็นฐานในการพัฒนาเรื่องเงื่อนไขของชีวิตทางสังคมว่าคือความต้องการในชีวิตของมนุษย์ (The Requirement of Life) ทั้งในเชิงกายภาพ (ปัจจัยสี่) และเชิงคุณค่า อาทิ เกียรติยศ ความรัก กิจกรรมต่าง ๆ การศึกษา ศาสนา ศิลปะ วิทยาศาสตร์¹⁴ ดังนั้นผู้เขียนเห็นว่า “เงื่อนไขชีวิตทางสังคม” คงหมายถึง อุดมการณ์ ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนความจำเป็นแห่งยุคสมัยซึ่งสังคมหนึ่ง ๆ (ในช่วงเวลาหนึ่ง) เห็นว่ามีความสำคัญถึงขนาดต้องบัญญัติกฎหมายขึ้นมารักษาคุ้มครองเงื่อนไขดังกล่าวไว้

โดยบทความนี้ ผู้เขียนนำแนวคิดเรื่องวัตถุประสงค์ของเยอรมันมาปรับใช้ เพื่อเผยให้เห็นว่าการเว้นระยะห่างทางกายภาพที่ปรากฏในกฎหมายท้องถิ่นไทยยุคจารีต (อีสาน-ล้านนา) นั้น มีความสัมพันธ์กับ

⁹ Rudolf von Jhering, Op. cit., p. 188.

¹⁰ จริญญา โฆษณานันท์, นิติปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543), น. 233.

¹¹ Rudolf von Jhering, Op. cit., p. 39-40.

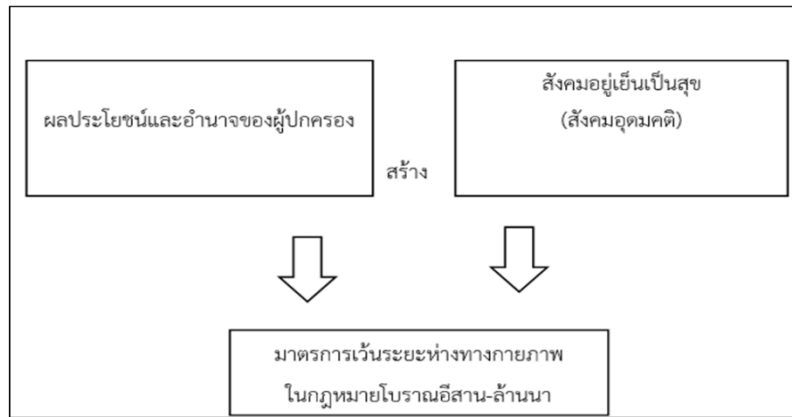
¹² จริญญา โฆษณานันท์, เรื่องเดิม, น. 236.

¹³ Rudolf von Jhering, Op. cit., p. 238.

¹⁴ นิติลักษณ์ แก้วจันดี, การประกอบสร้างกฎหมายโบราณอีสาน พ.ศ. 2322-2433, (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา, มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2561), น. 24.

ผลประโยชน์และอำนาจของผู้ปกครอง รวมถึงการสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุขอันเป็นเงื่อนไขของชีวิตทางสังคมของอีสาน-ล้านนาในช่วงเวลาดังกล่าว

ภาพที่ 1 ภาพแสดงกรอบแนวคิดวัตถุประสงค์ของกฎหมายอีสาน-ล้านนา

ที่มา: ผู้เขียนพัฒนามาจากกรอบแนวคิดเรื่องวัตถุประสงค์ของเยียริง

3. มาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพที่พบในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา

ผลการวิเคราะห์กฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนาทั้ง 6 ฉบับ พบมาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพใน 3 ลักษณะ ได้แก่ (1) การเว้นระยะห่างระหว่างบุคคล (2) การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สิน และ (3) การเว้นระยะห่างระหว่างการทำกิจกรรมบางประเภทกับบุคคลและสถานที่

3.1 การเว้นระยะห่างระหว่างบุคคล

กฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนาได้กำหนดให้บุคคลต้องเว้นหรือการรักษาระยะห่างระหว่างกัน 4 กรณี ดังนี้

3.1.1 การเว้นระยะห่างระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้ใต้การปกครอง

การเว้นระยะห่างระหว่างชนชั้นเป็นมาตรการซึ่งมุ่งกำหนดหน้าที่ให้ชนชั้นที่อยู่ใต้การปกครองต้องอยู่ห่างจากชนชั้นปกครองหรือผู้มีตำแหน่งที่สูงกว่า ในระยะห่างซึ่งไม่อาจสัมผัสเนื้อตัวร่างกายของชนชั้นปกครองได้¹⁵ ตัวอย่างมาตรการเว้นระยะห่างระหว่างชนชั้น เช่น หลักคำเมืองภูเขียว (กฎหมายโบราณอีสาน) กำหนดให้ราษฎรที่พบเจ้าเมือง เจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร ต้องหลีกทางให้ห่าง 3-4 วา เว้นแต่ในกรณีที่ทางแคบจนไม่อาจเว้นระยะห่างตามระยะที่กำหนดได้ ให้ราษฎรนั่งลงกับพื้นพนมมือนิ่งไว้จนกว่าชนชั้นปกครองจะผ่านไป สำหรับผู้ที่ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามจะถูกลงโทษด้วยการเชี่ยน 5 ครั้ง และให้รับสิ่งของจนสิ้น¹⁶ สอดคล้องกับหลักคำเมืองสุวรรณภูมิซึ่งกำหนดให้บรรดาขุนนางบ่าวไพร่ต้องหลีกทางให้เมื่อเจ้านายเดินผ่าน ขุนนาง

¹⁵ การกำหนดระยะห่างระหว่างชนชั้นในกฎหมายโบราณ พบว่า มีทั้งกรณีที่กำหนดระยะห่างไว้อย่างชัดเจน เช่น ให้อยู่ห่าง 3-4 วา (หลักคำเมืองภูเขียว) และกรณีที่ไม่ได้กำหนดระยะที่ชัดเจนไว้ หากบอกเพียงว่าให้อยู่ให้ห่างในระยะที่ไม่สัมผัสเนื้อตัวของผู้ปกครอง (หลักคำเมืองสุวรรณภูมิ, หลักคำเมืองร้อยเอ็ด, คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เมืองขอนแก่น)

¹⁶ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดิม, น. 132.

ผู้น้อยหลีกเลี่ยงให้เมื่อขุนนางผู้ใหญ่เดินผ่าน พ่อค้าตาแสงไพร่ทาสต้องหลีกเลี่ยงให้เมื่อขุนนางผู้น้อยเดินผ่าน ในกรณีให้เห็นแล้วแต่ไม่ยอมหลีกเลี่ยงจนสัมผัสถูกเนื้อตัวของเจ้านายหรือผู้มีตำแหน่งที่สูงกว่ามีโทษ¹⁷

สำหรับบทลงโทษของการไม่เว้นระยะห่างระหว่างชนชั้นมีหลายรูปแบบ เช่น ถูกเขียน ถูกริบสิ่งของ เป็นต้น¹⁸ โดยโทษที่ได้รับจะหนักหรือเบาขึ้นอยู่กับเงื่อนไขว่า การไม่เว้นระยะห่างดังกล่าวได้สร้างความเสียหายให้แก่บุคคลในชนชั้นหรือตำแหน่งใด อาทิ ให้เขียน 20 ที หากสัมผัสถูกเนื้อตัวเจ้าเมือง เขียน 15 ที หากสัมผัสเนื้อตัวอุปราช เขียน 10 ที หากสัมผัสเนื้อตัวราชวงศ์ราชบุตร เขียน 5 ที หากสัมผัสเนื้อตัวเมืองแสน เมืองจันซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เมืองขอนแก่น¹⁹

3.1.2 การเว้นระยะห่างระหว่างชายกับหญิง

การเว้นระยะห่างระหว่างชายกับหญิงเป็นมาตรการทางกฎหมายซึ่งมุ่งกำหนดหน้าที่ “ผู้ชาย” ให้ต้องอยู่ห่างจากผู้หญิง ทั้งหญิงโสดและหญิงหม้ายในระยะที่กำหนด โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการล่วงเกินทางเพศขึ้น ตัวอย่างเช่น หลักคำเมืองภูเขียว กำหนดให้ชายซึ่งไปเที่ยวเล่นบ้านของหญิง นอกจากต้องให้ความเคารพยำเกรงต่อพ่อแม่ของฝ่ายหญิงและระมัดระวังไม่ขับกลอนลำเพื่อจีบสาวด้วยถ้อยคำหยาบคายแล้ว กฎหมายยังกำหนดให้ชายต้องนั่งเว้นระยะห่างจากหญิงประมาณ 3 ศอกด้วย

ทั้งนี้ หากชายฝ่าฝืนไม่นั่งเว้นระยะจนนำไปสู่การล่วงเกินทางเพศหญิงถึงขั้นชำเรา ไม่เพียงชายจะถูกลงโทษด้วยการเขียน แต่ยังต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายให้แก่ฝ่ายหญิงตามอัตราที่กฎหมายกำหนดด้วย เช่น หากหญิงที่ถูกล่วงละเมิดเป็นลูกเจ้าเมืองที่ยังไม่มีผัวโดยหญิงไม่สมยอม²⁰ ให้เขียน 30 ที ใช้เงิน 10 ตำลึง หากเป็นลูกสาวท้าวเพี้ยกรมการเมืองผู้ใหญ่ในเมืองตั้งแต่เมืองแสนเมืองจันลงมาโดยที่หญิงไม่สมยอม ให้เขียน 10 ที ใช้เงิน 5 ตำลึง เป็นต้น²¹

3.1.3 การเว้นระยะห่างระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย

กฎหมายกลุ่มนี้มุ่งกำหนดหน้าที่ให้ผู้น้อยหรือผู้ที่อ่อนอายุกว่า ต้องระมัดระวังกิริยาทั้งการพูด การเดิน และการนั่งเมื่อต้องเข้าไปใกล้ชิดหรือสัมผัสกับผู้ใหญ่รวมถึงผู้ปกครอง ตัวอย่างเช่น หลักคำเมืองกาฬสินธุ์ กำหนดข้อห้ามไม่ให้ผู้น้อยพูดแทรกในขณะที่ชนชั้นปกครองหรือผู้ใหญ่กำลังเจรจากัน ห้ามไม่ให้ผู้น้อยนั่งแทรกกลางระหว่างพ่อแม่ คนเฒ่าแก่ ครูบาอาจารย์ รวมถึงการห้ามไม่ให้ผู้น้อยเดินเข้าไปใกล้หรือเฉียดผู้ใหญ่และบุคคลอื่นโดยไม่บอกกล่าวขอก่อน เป็นต้น ดังปรากฏในหลักคำเมืองกาฬสินธุ์ซึ่งกำหนดว่า “ท้าวพระยาม

¹⁷ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดียวกัน, น. 94.

¹⁸ หลักคำเมืองภูเขียวกำหนดบทลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนไม่หลีกเลี่ยงเจ้าเมืองเจ้าอุปราชเจ้าราชวงศ์เจ้าราชบุตร โดยให้ริบสิ่งของที่บุคคลนั้นนำติดตัวมาทั้งหมด ทั้งนี้หากเจ้าของต้องการสิ่งของดังกล่าวคืนต้องนำเงิน 10 บาทมาไถ่

¹⁹ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดิม, น. 220.

²⁰ กรณีที่หญิงสมยอมหรือยินยอม ผู้ชายที่ไม่เว้นระยะห่างยังมีความผิด หากแต่อัตราโทษที่ได้รับนั้นจะลดลง กล่าวคือ ให้งดโทษเขียน โดยให้ชดใช้เงินแก่ฝ่ายหญิงเพียงอย่างเดียวในอัตราที่น้อยกว่ากรณีหญิงไม่สมยอม เช่น การไม่เว้นระยะห่างแล้วนำไปสู่การล่วงละเมิดลูกสาวเจ้าเมือง (โดยหญิงสมยอม) ให้ชดใช้เงิน 5 ตำลึง เป็นต้น

²¹ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดิม, น. 130.

หากษัตริย์เว้ากันอยู่ก็ดี ตัวไปเว้าผ่านตั้งต่อนหน้าเพื่อนก็ ดีพ่อแม่เฒ่าแก่คู่บารวอาจารย์นั้นเว้ากันอยู่ก็ดี ตัวไปนั่งผ่าต่อนหน้าเพื่อนก็ดี ภายใกล้เพื่อนบ่ขอทางก็ดี ภายใกล้ลูกเขาเมียเขาบ่ขอทางก็ดี...โทษผู้หนึ่งถักขันลงมาทิสแล”²²

3.1.4 การเว้นระยะห่างระหว่างภิกษุกับฆราวาส

การเว้นระยะห่างระหว่างบุคคล นอกจากจะพบในความสัมพันธ์ระหว่างคนโดยทั่วไปแล้ว กฎหมายโบราณยังได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการเว้นระยะห่างของฆราวาสกับพระภิกษุไว้เป็นพิเศษ ซึ่งจากการศึกษาพบมาตรการใน 2 ลักษณะ คือ การกำหนดให้ฆราวาสต้องหลีกเลี่ยงหรือเว้นระยะห่างขณะภิกษุเดินผ่าน และการกำหนดให้สตรีเพศต้องอยู่ห่างจากภิกษุ

ตัวอย่างหน้าที่หลีกเลี่ยงหรือเว้นระยะห่างซึ่งใช้บังคับกับเพศชายและหญิงเมื่อภิกษุเดินผ่านมา อาทิ หลักคำเมืองร้อยเอ็ดและคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เมืองขอนแก่น กำหนดให้เมื่อภิกษุและสามเณรเดินผ่านให้บรรดาเจ้านาย เสนา ท้าวเพี้ยใหญ่ น้อย และบ่าวไพร่หลีกเลี่ยงให้พ้นทางอย่าเข้าไปใกล้ท่าน ในกรณีที่ทางแคบจนไม่อาจหลบหรือหลีกเลี่ยงให้ไกลได้ กฎหมายอนุโลมให้ฆราวาสสามารถอยู่ใกล้ได้แต่ต้องสำรวมกิริยาและให้ยกมือขึ้นไหว้²³ ดังปรากฏในหลักคำเมืองร้อยเอ็ดซึ่งกำหนดว่า “อันหนึ่งพระพิทักษ์สงฆ์สามเณร เดินไปมา ถ้าและเจ้านาย เสนา ท้าวเพี้ยใหญ่ น้อย พลเมือง เห็นให้หลีกเลี่ยง พลบาทไสย”²⁴

สำหรับหน้าที่เว้นระยะห่างระหว่างภิกษุกับสตรีนั้น พบในหลักคำเมืองภูเขียวโดยกฎหมายได้กำหนดข้อห้ามไม่ให้หญิงชักชวนภิกษุสามเณรไปเที่ยวตามป่าดง รวมถึงห้ามพูดจากับภิกษุสามเณรอันมีลักษณะเป็นการเกี้ยวพา ทั้งนี้ หากหญิงไม่ฟังให้นำตัวมาลงโทษด้วยการเขียน 5 ที และให้นำเอาข้าวตอกดอกไม้เผ้งเทียนไปขอขมาเจ้าอาวาสวัดที่ภิกษุสามเณรสังกัดด้วย ดังปรากฏในหลักคำเมืองภูเขียวซึ่งกำหนดว่า “อย่าให้หญิงหนุ่ม ลูกบ้านหลานอำเภอไปชักชวนพระสงฆ์สามเณรไปเที่ยวป่า แต่งกลมารยาพูดเกี้ยวพระสงฆ์สามเณรในวัดในป่าเป็นอันขาด ถ้าเห็นผิดสังขตให้ตาแสงอำเภอพ่อแม่สอนลูกสาวตัวไว้ให้ดี ถ้าไม่ฟังยังสิ้นทำอย่างหลังให้เขียนห้าทีแล้วขันเข้าตอกดอกไม้เผ้งเทียนไปสมมาเจ้าอธิการท่านเจ้าวัด”²⁵

ยิ่งไปกว่านั้น เพื่อป้องกันไว้ก่อนกฎหมายกำหนดหน้าที่ให้พ่อแม่และผู้นำชุมชนมีหน้าที่สอดส่องและตักเตือนลูกสาวและหญิงสาวในหมู่บ้านให้ระงับกิริยาและเว้นระยะห่างจากพระภิกษุ ตลอดจนได้ประกาศเตือนให้ภิกษุหนุ่มซึ่งมีกิจธุระต้องเข้าไปในชุมชนสำรวมกิริยาโดยการครองผ้าให้เรียบร้อย ให้มีสามเณรติดตามไปด้วย และให้รีบกลับวัดทันทีอย่าพูดคุยนินทาหรือเถลไถลไปกับสตรีเด็ดขาด²⁶ สอดคล้องกับอาณาจักรหลักคำเมืองน่าน ซึ่งนอกจากจะประกาศเตือนภิกษุให้ยึดมั่นในพระวินัยและให้ละเว้นในสิ่งไม่ชอบ เช่น การติดตามและอยู่ใกล้ชิดกับผู้หญิงแล้ว กฎหมายยังเอาผิดกับฆราวาสชายหรือสตรี ซึ่งเป็นผู้ชักชวนหรือสนับสนุนให้ภิกษุทำผิดพระวินัยด้วยการจำคุกและให้เขียน 30 แส้ด้วย²⁷

²² ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดียวกัน น. 121-122.

²³ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดียวกัน, น. 82 และ น. 220.

²⁴ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดียวกัน, น. 82.

²⁵ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดียวกัน, น. 135.

²⁶ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดียวกัน, น. 135.

²⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดิม, น. 76.

3.2 การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สิน

มาตรการเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินที่พบในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนามี 2 ลักษณะ ได้แก่ (1) การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินของตนเองกับผู้อื่น และ (2) การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินของตนเอง

3.2.1 การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินของตนเองกับผู้อื่น

ด้วยกฎหมายยุคจารีตได้กำหนดให้ทรัพย์สินบางประเภท เช่น ไร่ (ไฮ่) นา ต้อน (อุปกรณ์จับปลา) เป็นทรัพย์สินที่มีอุปการะหรือมีอาณาบริเวณ (อุปการ หมายถึง ที่ใกล้ บริเวณรอบ ๆ)²⁸ โดยให้เจ้าของทรัพย์สินเท่านั้นมีสิทธิในการแสวงหาประโยชน์เหนือทรัพย์สินและอาณาบริเวณโดยรอบดังกล่าว ดังนั้น เพื่อป้องกันปัญหาการแสวงหาประโยชน์ทับซ้อนกับสิทธิของผู้อื่น กฎหมายจึงกำหนดหน้าที่ให้ผู้ประสงค์จะทำไร่ ทำนา รวมถึงจะวางต้อน ณ บริเวณใด ต้องตรวจสอบให้ได้ว่าตนไม่ได้เข้าไปทำในระยะเวลาที่กฎหมายถือว่าเป็นอาณาบริเวณของไร่ นาหรือต้อนของผู้อื่น

ตัวอย่างอาณาบริเวณของไร่และนาในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา เช่น หลักคำเมืองร้อยเอ็ดและหลักคำเมืองสุวรรณภูมิ กำหนดให้ไร่ มีอาณาบริเวณโดยรอบ 10 วา ที่นามีอาณาบริเวณ 15 วา²⁹ ดังนั้นเพื่อป้องกันความขัดแย้งผู้ที่ประสงค์จะทำไร่ นาใกล้กับผู้อื่นจึงต้องเว้นระยะห่างจากไร่หรือนาของผู้อื่น 10 หรือ 15 วา ขณะที่หลักคำเมืองร้อยเอ็ด กำหนดให้ต้อนที่นำมาวางในแหล่งน้ำ มีอาณาบริเวณขึ้นไปด้านเหนือ 15 วา และลงมาด้านใต้ 10 วา³⁰ ส่งผลให้ผู้ที่จะนำต้อนมาวางภายหลังต้องคำนึงถึงระยะห่างด้านเหนือและใต้จากต้อนของผู้อื่นซึ่งวางอยู่ก่อนเสมอ ดังปรากฏในหลักคำเมืองร้อยเอ็ดว่า “อุปการ ไฮ่สิบวา อุปการ นามีสิบ 5 วา อุปการบ้าน 3 เส้น อุปการต้อนทางเหนือ สิบ 5 วา ทางใต้สิบวา”

3.2.2 การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินของตนเอง

การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินของตนเอง พบในกรณีการวางเครื่องมือจับปลาในแม่น้ำสาธารณะที่มีเรือสัญจรไปมา กล่าวคือ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดขวางเส้นทางสัญจรทางน้ำ กฎหมายจึงกำหนดหน้าที่ให้เจ้าของเครื่องมือจับปลาที่มีลักษณะต้องวางขวางลำน้ำ อาทิ การวางลิ (หมายถึง สถานที่สำหรับดักปลาที่ทำด้วยตอกไม้ไผ่ปากกว้างก้นเล็กลงไว้ตามร่องน้ำเมื่อปลาเข้าไปจะออกไม่ได้)³¹ ต้องเว้นระยะห่างตามที่กฎหมายกำหนดเพื่อเปิดช่องให้เรือสัญจรได้สะดวก

ตัวอย่างเช่น อาณาจักรหลักคำเมืองน่านกำหนดให้การสร้างลิในแม่น้ำซึ่งเป็นทางหลวงต้องเว้นช่องให้เรือสามารถผ่านได้ทั้งขาขึ้นและลง โดยกำหนดให้เว้นช่องสำหรับเรือขาขึ้นมีความกว้าง 1 วา และขาลงมีความกว้าง 2 วา นอกจากนี้ กฎหมายยังกำหนดให้เจ้าของลิต้องทำสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายเพื่อให้เจ้าของเรือเห็นช่องสำหรับสัญจร ให้เห็นชัดเจนด้วย ทั้งนี้ การฝ่าฝืนไม่เว้นช่องทางสัญจร หากเป็นเหตุให้ชาวของที่บรรทุกมาในเรือเสียหาย ท่านว่าเจ้าของลิต้องรับผิดชอบใช้เงินสิน ดังปรากฏข้อความในกฎหมายว่า “อัน 1 ด้วย

²⁸ ปรีชา พิณทอง, *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*, (อุบลราชธานี : ศิริธรรม, 2532), น. 985.

²⁹ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดิม น. 84 และ น. 96.

³⁰ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดียวกัน, น. 84.

³¹ ปรีชา พิณทอง, เรื่องเดิม, น. 678.

คนทั้งหลายแบ่งตั้งแบ่งสัด ในแม่น้ำทางหลวง หื้อแบ่งช่องเรือช่องแพ อันจะขึ้นและล่องไว้ช่องขึ้นกว้างวากช่อง ล่องกว้าง 2 วา หื้อปักไม้หมายตาไว้หื้อเป็นสำคัญ...”³²

3.3 การเว้นระยะห่างระหว่างการทำกิจกรรมบางประเภทกับบุคคลและสถานที่

นอกจากการเว้นระยะห่างระหว่างบุคคลและทรัพย์สินแล้ว ผลการศึกษายังพบว่า กฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนาได้กำหนดให้การทำกิจกรรมบางประเภท เช่น การเลี้ยงสัตว์ การทำไร่และการตัดต้นไม้ในบางพื้นที่ การขับกลอนลำในเวลากลางคืนต้องคำนึงถึงระยะห่างกับบุคคลอื่นและสถานที่อยู่ใกล้เคียงด้วย

3.3.1 การเว้นระยะห่างระหว่างการเล่นสัตว์กับพื้นที่ปลูกข้าวและเหมืองฝาย

ด้วยเหตุที่สัตว์เลี้ยงบางจำพวก เช่น ช้าง ม้า วัวและควาย หากเจ้าของควบคุมดูแลไม่ดีอาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อพืชผลทางการเกษตรของผู้อื่น หรืออาจเข้าไปทำลายเหมืองฝายและป่าต้นน้ำซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูกได้ ดังนั้นเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายขึ้น กฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนาจึงกำหนดข้อห้ามไม่ให้เจ้าของนำช้าง ม้า วัว ควายไปเลี้ยงใกล้พื้นที่ดังกล่าว

ตัวอย่างเช่น อาณาจักรหลักคำเมืองน่านห้ามควายนำช้างเข้ามาใกล้กับพื้นที่เหมืองฝายและพื้นที่ปลูกข้าว โดยต้องเลี้ยงให้ไกลจากพื้นที่ดังกล่าวอย่างน้อย 500 วา หากควายคนใดฝ่าฝืนจนเป็นเหตุให้ช้างพังเหมืองฝายหรือกินข้าวในนาของผู้อื่น กฎหมายให้ลงโทษควายช้างด้วยการจำคุก ปรับไหม 330 น้ำผา ให้เขียน 30 ที และให้ชดใช้ค่าเสียหายที่เกิดขึ้นทั้งหมด³³

สอดคล้องกับกฎหมายโบราณอีสาน อาทิ หลักคำเมืองสุวรรณภูมิซึ่งกำหนดให้เจ้าของช้างม้าวัวควายหลีกเลี่ยงการเล่นสัตว์ใกล้ที่นาของผู้อื่นทั้งตอนกลางวันและกลางคืน เนื่องจากมีโอกาสสูงที่สัตว์เหล่านั้นจะหลุดออกจากคอกหรือเชือกแล้วไปทำลายข้าวในนา ทั้งนี้ หากเจ้าของสัตว์ฝืนที่จะเลี้ยงใกล้ที่ไร่นา หากมีความเสียหายใด ๆ เกิดขึ้นเจ้าของสัตว์ต้องรับผิดชอบชดใช้ข้าวที่เสียหายทั้งหมดดังปรากฏในหลักคำเมืองสุวรรณภูมิว่า “ถึงเทศกาลสงเข้ากล่ำไเฮ่นา เจ้าของช้างม้าวัวควายดูแลรักษา... ผู้ใดเลี้ยงช้างม้าวัวควายผูกไว้ใกล้นันท่าน ยังหลุดขาดกินเข้า กินกลางวันกลางคืนก็ให้ใช้”³⁴

3.3.2 การเว้นระยะห่างระหว่างการทำไร่และการตัดไม้กับพื้นที่ต้นน้ำหรือเหมืองฝาย

เนื่องจากป่าต้นน้ำและเหมืองฝายมีความสำคัญต่อการผลิตข้าวในสังคมสมัยจารีต โดยเฉพาะเมืองบนที่สูงเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้จึงพบว่ามิบทบัญญัติของกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนาจำนวนหนึ่งห้ามไม่ให้ทำกิจกรรมบางอย่างใกล้กับพื้นที่ดังกล่าว เช่น การตัดต้นไม้ การหักร้างถางพงเพื่อทำไร่ เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อรักษาแหล่งน้ำให้มีเพียงพอสำหรับการเพาะปลูก

กฎหมายกลุ่มนี้เช่น อาณาจักรหลักคำเมืองน่าน ห้ามมิให้ราษฎรเข้าไปทำประโยชน์หักร้างถางพงหรือตัดต้นไม้ที่อยู่บริเวณต้นน้ำหรือริมน้ำที่ทำเหมืองฝาย ทั้งนี้ผู้ฝ่าฝืนไม่เชื่อฟังมีโทษทั้งจำคุก ปรับไหม 330 น้ำผา และการเขียน 30 แส้³⁵ สอดคล้องกับหลักคำเมืองภูเขียว ที่ห้ามมิให้ไปราษฎรไปตัดไม้บริเวณพื้นที่ต้นน้ำ

³² สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดิม, น. 76.

³³ สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดียวกัน, น. 69.

³⁴ ชวนการ จันนาเวช, เรื่องเดิม, น. 101.

³⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดิม, น. 71.

(ยอหดห้วยยอหดฮอง) เพราะจะทำให้เทวดาอารักษ์โกรธและบันดาลให้เกิดภัยแล้งได้ ดังปรากฏในหลักคำเมืองภูเขียวว่า “อันหนึ่ง ห้ามคนทั้งหลายไปฟันไฮ่ยอหดห้วยยอหดฮองอันน้ำไหลมาใช้นาแล อย่าให้ตัดไม้อันใกล้หอบ้านหอไฮ่ หอนาเป็นอันขาด ทำอย่างนั้นบ่ชอบเทพาอารักษ์จะบังเกิดแล้ง ฟ่าฝนบ่ตกลงมาฮาเข้ากล้าไฮ่นาราชภูรก็จะเกิดอดอยาก”³⁶

3.3.3 การเว้นระยะห่างระหว่างการขับกลอนลำในเวลากลางคืนกับบ้านเรือนของผู้อื่น

ด้วยสังคมอีสาน-ล้านนาสมัยจารีตจะมีวัฒนธรรมการเฝ้าสาวซึ่งอนุญาตให้ผู้ชายสามารถไปเที่ยวเล่นบ้านของผู้หญิงในเวลากลางคืนได้ซึ่งสอดคล้องกับบันทึกของเอเจียน แอมอนิเย นักสำรวจชาวฝรั่งเศส ได้บันทึกถึงวัฒนธรรมเฝ้าสาวในอีสานว่า ประเทศลาว (อีสาน) ในตอนเย็น โดยเฉพาะในคำคืนเดือนหงายบ้านของผู้หญิงที่สวยงาม จะกลายเป็นที่ชุมนุมของชายหนุ่ม³⁷ ดังนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการละเมิดและก่อความรำคาญแก่คนอื่น ระหว่างการเดินทางไปบ้านผู้หญิงสาว กฎหมายจึงห้ามไม่ให้ชายส่งเสียงดังขณะที่เดินทางผ่านหรือเข้าใกล้บริเวณบ้านเรือนของคนอื่น ตัวอย่างเช่น หลักคำเมืองร้อยเอ็ดได้กำหนดข้อห้ามการร้องรำขณะที่เดินทางผ่านหรือเข้าใกล้วัดและบ้านเรือนของคนอื่นในช่วงเวลากลางคืน โดยผู้ฝ่าฝืนมีโทษ ดังปรากฏในกฎหมายว่า “อันหนึ่งอย่าอ่านหนังสือกายหน้าคุ่มหน้าช่วงหน้าบ้านหน้าเรือนท่านแล้วดวดาศาสนา ถ้าผู้ใดหากล่วงเกินขับลำทำเพลงอ่านหนังสือกายหน้าคุ่มหน้าบ้าน หน้าเรือนท่านแล้วดวดาศาสนา ผิด จะเอาโทษ ตามพระราชอาญา”³⁸

จากผลการศึกษาดังกล่าว จึงสรุปได้ว่าการเว้นระยะห่างทางกายภาพ หาได้เป็นมาตรการทางกฎหมายที่พบเฉพาะในกฎหมายปัจจุบันเท่านั้นไม่ หากเป็นมาตรการที่มีการใช้และแทรกซึมอยู่ในระบบกฎหมายของไทยมาตั้งแต่ยุคจารีต ดังตัวอย่างที่พบในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนาทั้ง 6 ฉบับข้างต้น สำหรับในประเด็นว่า การเว้นระยะห่างทางกายภาพที่พบนั้นถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายใด ผู้เขียนจะได้วิเคราะห์และนำเสนอในหัวข้อที่ 4 ต่อไป

4. วัตถุประสงค์ที่อยู่เบื้องหลังการออกมาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพ

เมื่อผู้เขียนนำข้อมูลการเว้นระยะห่างทางกายภาพในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา หัวข้อที่ 3 มาวิเคราะห์ผ่านแนวคิดเรื่องวัตถุประสงค์ของกฎหมาย (The Purpose of Law) ของเอียร์ริง พบว่า วัตถุประสงค์ที่สร้าง (Creator) หรือแฝงอยู่เบื้องหลังการออกมาตรการดังกล่าว ได้แก่ (1) การรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง (2) การสร้างความมั่นคงแห่งอำนาจของผู้ปกครอง และ (3) การสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุข

³⁶ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดิม, น. 138.

³⁷ เอเจียน แอมอนิเย, บันทึกการเดินทางในลาวภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438, แปลโดย ทองสมุทรร โตเร และสมหมาย เปรมจิตต์, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539).

³⁸ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดิม, น. 89.

4.1 การรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง

ในสังคมอีสานและล้านนายุคจารีต “ข้าว” ถือเป็นผลผลิตที่มีความสัมพันธ์กับผลประโยชน์ของผู้ปกครองโดยตรง กล่าวคือ เมื่อราษฎรปลูกข้าวได้ ผลผลิตดังกล่าวจะถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ต้องส่งส่วยหรือเสียภาษีให้รัฐหรือผู้ปกครอง ส่วนที่ต้องแบ่งแก่เจ้าของที่ดินในกรณีเช่าที่ดินคนอื่นทำกิน และส่วนที่เก็บไว้สำหรับการบริโภคในครอบครัว³⁹

กรณีดังกล่าวสอดคล้องกับบันทึกของคาร์ล บ็อค ชาวต่างชาติที่เข้ามาในล้านนาซึ่งได้กล่าวถึงข้าวในฐานะเป็นแหล่งรายได้ของผู้ปกครองว่า “ที่ดินทั้งหมดเป็นของเจ้าหลวงแต่ในนาม ส่วนในทางปฏิบัตินั้นเจ้าหลวงยกที่ดินเขตหนึ่งหรือแคว้นหนึ่งให้พวกเจ้าต่าง ๆ ...พวกเจ้าเหล่านี้ไม่ต้องเสียภาษี แต่จะต้องคอยควบคุมดูแลเก็บภาษีเอาจากพลเมือง เรื่องแรกคือ ภาษีข้าว...”⁴⁰ รวมถึงกฎหมายโบราณอีสานเองก็เน้นย้ำถึงความสำคัญข้าวต่อผู้ปกครองในฐานะที่ข้าวถือเป็นกำลังหลักของราชการ⁴¹

ดังนั้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตน ผู้ปกครองอีสานและล้านนาจึงได้ประกอบสร้างมาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพขึ้นมาชุดหนึ่ง เช่น การห้ามเลี้ยงสัตว์ใกล้พื้นที่ปลูกข้าว การห้ามเลี้ยงช้างใกล้เหมืองฝาย การห้ามตัดไม้ในพื้นที่ต้นน้ำและเหมืองฝาย รวมถึงการห้ามทำไร่ในพื้นต้นน้ำและเหมืองฝาย เพื่อป้องกันไม่ให้ข้าว อันเป็นแหล่งที่มาของรายได้และผลประโยชน์ที่สำคัญของตนถูกทำลาย รวมถึงเพื่อรักษาแหล่งน้ำให้เพียงพอต่อการเพาะปลูกด้วย

กล่าวอย่างถึงที่สุด มาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพที่มุ่งคุ้มครองข้าวและแหล่งน้ำดังกล่าว ล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง ให้สามารถเก็บภาษีได้อย่างต่อเนื่องและเต็มเม็ดเต็มหน่วยแฝงอยู่เบื้องหลัง

4.2 การสร้างความมั่นคงแห่งอำนาจของผู้ปกครอง

เมื่อสังคมอีสาน-ล้านนายุคจารีตแบ่งคนออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ชนชั้นปกครอง และชนชั้นใต้การปกครอง ดังนั้นเพื่อสถาปนาอำนาจของตนให้อยู่เหนือผู้ใต้การปกครอง ผู้ปกครองได้ดำเนินกลยุทธ์ 2 ประการควบคู่กัน คือ การใช้ชุดคำสอนเพื่อครอบงำและตอกย้ำให้ผู้ใต้ปกครองยอมรับสถานภาพที่ต่ำกว่าของตน และการใช้กฎหมายบังคับให้ผู้ใต้ปกครองต้องให้ความเคารพผู้ปกครอง ตัวอย่างชุดคำสอนเพื่อครอบงำและตอกย้ำให้ผู้ใต้ปกครอง ยอมรับสถานภาพที่ต่ำกว่าของตน อาทิ ในวรรณกรรมล้านนาเรื่อง “คำสอนพระยามังราย” สอนให้ไพร่ยอมรับสถานะทางสังคมของตน อย่าไฝ่สูงเกินศักดิ์ เช่น “บิไข่เชื้อเจ้าก็อย่าหวังเป็นพระยา บิไข่เชื้อเสนาก็อย่าหวังเป็นอำมาตย์”⁴²

³⁹ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), น. 28.

⁴⁰ เนื้อทอง ขวัญทองเขียว, รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), น. 50.

⁴¹ ชวนากร จันนาเวช, เรื่องเดิม, น. 134.

⁴² ชูสิทธิ์ ชูชาติ, การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมศักดินา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839-2475, ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ), *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), น. 367.

โคลงเจ้าวิรุณสอนหลาน ซึ่งสอนให้ไพร่ล้านนาตระหนักในหน้าที่ทำมาหากิน อย่าไปยุ่งเกี่ยวกับงาน
ของบ้านเมืองซึ่งเป็นหน้าที่ของชนชั้นปกครองว่า

เป็นไพร่น้อยอย่าคิดด้วย	คำเม็ง
บ่ให้การเราเพิง	ปากต๋าน
การเรือนรีบปองเปิง	เร็วรีบ พลันรา
ไว้แก่ขุนพร้อมกว้าน	ไพร่น้อย ดาพัง ⁴³

สอดคล้องกับวรรณกรรมของอีสาน ที่สอนให้ไพร่คำนึงถึงลำดับชั้นทางสังคมโดยไม่นั่งหรือทำตนเสมอ
ขุนนางและเจ้านายว่า

อันนี้	ขุนเมืองเจ้า	เสนาแสนหมื่น	ก็ดี
	อย่านั่งเอียงท่านเจ้า	เทียมใกล้บ่อหอนคร	
	โตเป็นไพร่ผู้น้อย	อย่านั่งเทียมขุน	แท้้น้อย ⁴⁴

ขณะที่มาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพระหว่างชนชั้นที่พบในกฎหมายอีสาน-ล้านนา เช่น ให้ไพร่
ต้องหลีกเลี่ยงหรือไม่เข้าใกล้ชนชั้นปกครองนั้นก็ถือเป็นอีกหนึ่งกลยุทธ์ที่ผู้ปกครองใช้เพื่อตอกย้ำการมีอำนาจ
เหนือกว่าของตน ผ่านการบังคับให้ผู้ใต้การปกครองต้องปฏิบัติต่อผู้ปกครองด้วยความเคารพในโอกาสต่าง ๆ

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพระสงฆ์และผู้ใหญ่ในตระกูลถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังและเผยแพร่ชุด
คำสอนให้ยอมรับอำนาจเหนือกว่าของผู้ปกครอง ดังนั้น เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่บุคคลดังกล่าว
ผู้ปกครองจึงได้ออกมาตรการทางกฎหมายเพื่อคุ้มครองภาพลักษณ์ของพระสงฆ์และเน้นย้ำหน้าที่ให้คนใน
สังคมต้องให้เคารพต่อพระสงฆ์และผู้ใหญ่ด้วย⁴⁵ เช่น กำหนดมาตรการเว้นระยะห่างระหว่างพระสงฆ์กับสตรี
การเตือนให้พระสงฆ์อยู่ในวินัยและครองผ้าให้เรียบร้อย การลงโทษผู้ที่ชักชวนให้พระสงฆ์ทำผิดให้ผิดวินัย
รวมถึงการเว้นระยะห่างจากพระสงฆ์และผู้ใหญ่เมื่อต้องเดิน ยืน นั่ง หรืออยู่ใกล้บุคคลดังกล่าว เป็นต้น ทั้งนี้
เมื่อทุกคนให้ความเคารพและเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระสงฆ์และผู้ใหญ่ ย่อมส่งผลให้ผู้ใต้ปกครองยอมรับการมี
อำนาจเหนือกว่าของชนชั้นปกครอง (ตามชุดคำสอนที่พระสงฆ์และผู้ใหญ่ปลูกฝัง) ไม่ได้แย้งหรือตั้งคำถามใด ๆ
โดยปริยายด้วย

⁴³ ปัทมา นันทสิทธิ์, โครงสร้างสังคมเมืองล้านนาจากกฎหมายหมายอาญาจักรหลักคำ, (การศึกษาค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2552), น. 98.

⁴⁴ นิติลักษณ์ แก้วจันดี, เรื่องเดิม, น. 75.

⁴⁵ นอกจากมาตรการทางกฎหมายแล้ว ผู้ปกครองยังเน้นย้ำหน้าที่ให้ความเคารพพระสงฆ์และผู้ใหญ่ผ่านวรรณกรรมคำสอนควบคู่ไปด้วย
เช่น เมื่อพระสงฆ์เดินผ่านผู้ที่ไม่แสดงความเคารพด้วยการนั่งลงกราบไหว้ย่อมมีเวรกรรมติดตัวเพราะได้กระทำความผิดคือ เป็นผู้น้อยอย่างสูง
ผู้ใหญ่ เป็นต้น (โปรดดูใน นิติลักษณ์ แก้วจันดี, วิชรพล พุทธรักษา และราชันย์ นิลวรรณภา, ผู้ชายในกฎหมายโบราณอีสาน: มองมุมใหม่ผ่าน
แนวคิดเชิงวิพากษ์, วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 14 (1) (มกราคม-มิถุนายน 2561), น. 193-225), ห้ามผู้น้อยยืนหรือเดินใกล้ผู้
อาวุโส ห้ามลูกเขย/สะใภ้ยืนหรือเดินใกล้ญาติผู้ใหญ่ในตระกูลเพราะถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี (คำเล่า) (พระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์, วิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรม
ที่ปรากฏในคถาอีสาน, (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), น.
28-29.)

ดังนั้น มาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ระหว่างภิกษุกับฆราวาส และระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาความมั่นคงแห่งอำนาจของผู้ปกครองแฝงอยู่เบื้องหลัง

4.3 การสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุข

การสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุขถือเป็นเป้าหมายหรืออุดมคติของสังคมอีสาน-ล้านนายุคจารีต ดังจะเห็นได้จากการมีชุดคำสอนที่มุ่งให้คนในสังคมเลี่ยงการกระทำที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้ง/เสียหายให้คนในสังคมช่วยเหลือเอื้ออารีต่อกัน รวมถึงให้รักษาและคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตน เผยแพร่อยู่ทั่วไปในสังคม

ตัวอย่างเช่น ชุดคำสอนเกี่ยวกับคละหรือข้อห้ามอีสานซึ่งสอนให้ชายหนุ่มหญิงสาวเลี่ยงการนั่งใกล้ชิดกันเพราะถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี⁴⁶ สอนการให้อภัย ไม่ถือสาหาความ (อโหสิกรรม) แก่เด็ก คนบ้าและคนทุพพลภาพที่ล่วงละเมิดต่อเรา⁴⁷

ในวรรณกรรมอีสานเรื่องพระยาคำทองสอนไพร่ สอนให้คนในสังคมพึงพาอาศัยกัน ให้รู้จักช่วยเหลือและแบ่งปันสิ่งของแก่ผู้อื่นว่า

บัดนี้	มนุสได้แผ่นดิน	หวังเพิ่มความสุข	ท่านเอย
	ให้อยู่จักกินทาน	แบ่งปันชาวบ้าน	
	ของที่หามาได้	สร้างก่อมีมา	
	ให้แบ่งปันกันกิน	ช่วยกันเมื่อหน้า	 ⁴⁸

ขณะที่ชุดข้อห้ามล้านนา “ขีต” มีคำสอนให้ช่วยกันรักษา ไม่ทำลายสาธารณสมบัติที่คนใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ห้ามการปิดกันถนนและตรอกซึ่งเป็นทางสาธารณะ ห้ามถมหรือทำลายพื้นที่ซึ่งเป็นสาธารณะอาทิ ถมบ่อน้ำ หนองน้ำ ขุดภูเขา หากฝ่าฝืนจะนำสิ่งไม่ดีมาสู่ผู้ละเมิด⁴⁹

ดังนั้น เพื่อส่งเสริมให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุขเกิดขึ้นได้จริง ผู้ปกครองจึงใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือกำหนดหน้าที่ให้คนในสังคมอีสาน-ล้านนาต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับชุดความคำสอนเหล่านั้น ตัวอย่างเช่น มาตรการห้ามไม่ให้ชาย-หญิงอยู่ใกล้กัน รวมถึงการห้ามร้องรำกลอนเสียงดังใกล้บ้านเรือนคนอื่นในเวลากลางคืน ซึ่งทั้งหมดล้วนมีเป้าหมายเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการละเมิดซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งในอนาคต

ส่วนการเว้นหรือกำหนดระยะห่างระหว่างทรัพย์สิน อาทิ ระยะในการวางต้อนเพื่อจับปลา ระยะในการทำไร่ไถนาที่ดินของคนอื่น นอกจากเพื่อจะป้องกันข้อพิพาทอันเกิดจากการแสวงหาประโยชน์แล้ว ยังมีเป้าหมายเพื่อสร้างสังคมแห่งการแบ่งปันทรัพยากรแฝงอยู่เบื้องหลังด้วย ขณะที่การกำหนดให้เจ้าของที่ดินต้องเว้น

⁴⁶ พระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์, เรื่องเดียวกัน, น. 21.

⁴⁷ พระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์, เรื่องเดียวกัน, น. 19.

⁴⁸ พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, *พญาคำทอง (สอนไพร่)*, (มหาสารคาม : ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม, 2513).

⁴⁹ บุญทา ศรีพิมพ์ชัย และศรีเลา เกษพรหม (ผู้ปริวรรต), *ขีต : ข้อห้ามในล้านนา*, อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ (ปอยล้อ) พระครูพิธานพัฒนกิจ (หมัว กตปุญโญ) 12 ธันวาคม 2558, พิมพ์ครั้งที่ 4, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558), น. 47.

ช่องเพื่อให้เรือสัญจรผ่านได้ 1-2 วา นั้น มีเป้าหมายหลักเพื่อคุ้มครองประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ของปัจเจกบุคคล⁵⁰

อย่างไรก็ดี การสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุขดังกล่าว นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อคนในสังคมโดยทั่วไปแล้ว ผู้เขียนเห็นว่ายังเป็นประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองโดยตรงอีกด้วย กล่าวคือ หากผู้ปกครองสร้างสังคมอุดมคติให้เกิดขึ้นได้จริง ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญให้ราษฎรอยู่ติดพื้นที่ไม่อพยพเคลื่อนย้ายไปที่อื่น ซึ่งกรณีดังกล่าวย่อมส่งผลดีต่อชนชั้นปกครอง ทั้งการมีแรงงานเพื่อใช้ประโยชน์โดยไม่ต้องจ่ายค่าตอบแทน (ทหาร แรงงานเพื่อทำงานสาธารณะและรับใช้เจ้านาย) รวมถึงเป็นแหล่งรายได้ของผู้ปกครองในรูปแบบของส่วยและภาษีที่ผู้ใต้ปกครองต้องจ่ายด้วย

กล่าวโดยสรุป มาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนานั้น ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาลอย ๆ โดยปราศจากเป้าหมาย หากแต่เป็นมาตรการที่ถูกสร้างขึ้นโดยสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ (1) ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง (2) การสร้างความมั่นคงเชิงอำนาจให้แก่ผู้ปกครอง และ (3) การสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุข

5. บทสรุป

ผลการศึกษาพบมาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนา (กฎหมายโบราณในท้องถิ่นของไทย) ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่ 1 การเว้นระยะห่างระหว่างบุคคล เช่น การเว้นระยะห่างระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ระยะห่างระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อย เพศชายกับเพศหญิง และพระภิกษุกับฆราวาส

ลักษณะที่ 2 การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สิน เช่น การเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินของตนเองกับผู้อื่น และการเว้นระยะห่างระหว่างทรัพย์สินของตนเอง

ลักษณะที่ 3 การเว้นระยะห่างระหว่างการทำกิจกรรมบางประเภทกับบุคคลและสถานที่ เช่น ระยะห่างระหว่างการเลี้ยงสัตว์กับพื้นที่ปลูกข้าวและเหมืองฝาย การทำไร่หรือการตัดไม้กับพื้นที่ต้นน้ำและเหมืองฝาย รวมถึงการใช้เสียงในเวลากลางคืน (การขับกลอนลำ) กับที่อยู่อาศัยของผู้อื่น

ทั้งนี้ นอกจากจะเป็นการยืนยันว่ามาตรการเว้นระยะห่างทางกายภาพเป็นที่รับรู้และแทรกซึมอยู่ในระบบกฎหมายของไทยมาตั้งแต่ยุคจารีตแล้ว เมื่อนำมาตรการดังกล่าวมาวิเคราะห์ผ่านแนวคิดของเฮียร์ริงเพื่อค้นหาวัตถุประสงค์ที่สร้าง (Creator) กฎหมาย พบว่า การเว้น (การกำหนด) ระยะห่างทางกายภาพในกฎหมายโบราณอีสาน-ล้านนานั้น ล้วนมีความสัมพันธ์กับผลประโยชน์ของผู้ปกครองทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ

⁵⁰ สอดคล้องกับงานศึกษาของ Nobuyuki Yasuda เรื่อง “Law and Development from the Southeast Asian Perspective : Methodology, History, and Paradigm Change” (2003) ซึ่งมีข้อเสนอว่า โดยกฎหมายในยุคจารีตนั้นไม่มุ่งเน้นการรักษาประโยชน์ของปัจเจกชนคนใดคนหนึ่ง (Individual) แต่ให้ความสำคัญกับความเป็นปึกแผ่นและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม (Unified and Solidified) ในฐานที่ตนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของคนสังคม (โปรดดู Nobuyuki Yasuda, Law and development from the Southeast Asian perspective : Methodology, history, and paradigm change, In Christoph Antons (Ed.), Law and Development in East and Southeast Asia, (London and New York: Routledge Curzon, 2003), pp. 22)

และมีมติความมั่นคงแห่งอำนาจ รวมถึงมีความสัมพันธ์กับการสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขซึ่งเป็นค่านิยมหรืออุดมคติหลักของสังคมอีสาน-ล้านนาขณะนั้นด้วย

บรรณานุกรม

- จรัญ โฆษณานันท์. (2547). *นิติปรัชญา*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชวนากร จันนาเวช. (2560). *กฎหมายโบราณจากเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เอกสารวิชาการลำดับที่ 26 กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*. มหาสารคาม : อภิชาตการพิมพ์.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2523). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475*. (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร).
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2527). *การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมศักดินา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839-2475*. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*. น.351-378. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิติลักษณ์ แก้วจันดี. (2561). *การประกอบสร้างกฎหมายโบราณอีสาน พ.ศ. 2322-2433*. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา, มหาวิทยาลัยนเรศวร).
- นิติลักษณ์ แก้วจันดี, วัชรพล พุทธรักษา และราชันย์ นิลวรรณภา. (2561). *ผู้ชายในกฎหมายโบราณอีสาน: มองมุมใหม่ผ่านแนวคิดเชิงวิพากษ์*. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 14 (1), 193-225.
- เนื่อทอง ขวัญทองเขียว. (2553). *รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- บุญทา ศรีพิมพ์ชัย และศรีเลา เกษพรหม (ผู้ปริวรรต). (2558). *ขีด : ข้อห้ามในล้านนา*. อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ(ปอยหล่อ) พระครูพิธานพัฒนกิจ (หมั้ว กตปุญโญ) 12 ธันวาคม 2558. พิมพ์ครั้งที่ 4. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปติตดา นันทสิทธิ์. (2552). *โครงสร้างสังคมเมืองน่านจากกฎหมายหมายอาญาจักรหลักคำ*. (การศึกษาค้นคว้าอิสระรัฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช).
- ปรีชา พิณทอง. (2532). *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. อุบลราชธานี: ศิริธรรม.
- พระครูสังฆรักษ์วิวัฒน์. (2553). *วิเคราะห์หลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏในคະລຳອີສານ*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. (2513). *พญาคำกอง (สอนไพร่)*. มหาสารคาม : ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม.
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2534). *อาณาจักรหลักคำ (กฎหมายเมืองน่าน) โครงการปริวรรตคัมภีร์ใบลานและพับสาจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทยกลาง*. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- สุกิจ สัมฤทธิ์พ่อง. *Social Distancing ในกฎหมายไทย*. สืบค้นวันที่ 22 มกราคม 2564, จาก <https://www.krisdika.go.th/data/activity/act13738.pdf>.
- แอมอนิเย, เอเจียน. (2539). *บันทึกการเดินทางในลาวภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438*. แปลโดย ทองสมุทร โตเร และ สมหมาย เปรมจิตต์. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Jhering, Rudolf von. (1913). *Law as a Means to an End*. Translated by Isaac Husik. Boston: The Boston Book.
- World Health Organization. *Coronavirus disease (COVID-19) questions and answers*, Retrieved January 22, 2021, from <https://www.who.int/thailand/emergencies/novel-coronavirus-2019/q-a-on-covid-19>.
- Yasuda, Nobuyuki. (2003). Law and development from the Southeast Asian perspective: Methodology, history, and paradigm change. In Christoph Antons (Ed.). *Law and Development in East and Southeast Asia*, pp. 19-51. London and New York: Routledge Curzon.